

Anlatıbilim: Anlatı Teorisi El Kitabı¹

Kâmil Parın**

Anlatı Teorisi El Kitabı, Manfred Jahn tarafından 2005 yılında yazılır, 2012 yılında da Ege Üniversitesinde öğretim üyesi olan Bahar Dervişcemaloğlu tarafından dilimize kazandırılır. Bu çalışma henüz anlatıbilimin ülkemizde yeni yeni kendine yer bulduğu zamanda vücuda getirilmesi çok bakımdan kıymetli ve önemlidir.

Dergâh Yayınları tarafından basılan eser Giriş, Kaynaklar ve Terimler kısmı dışında sekiz bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler ve alt başlıkları şu şekildedir: 1. Giriş - 2. Anlatıbilimin Ana Hatları: Tarihi ve Temelleri, Anlatı Türleri, Anlatısal Bildirişim, Anlatı Düzeyleri - 3. Anlatma, Odaklanma ve Anlatı Durumları: Anlatma (Ses), Odaklanma (Kip), Anlatı Durumu - 4. Eylem, Öykü Analizi, Anlatılabilirlik 5. Fiil Zamanı, Zaman ve Anlatı Kipleri: Anlatıya Has Fiil Zamanları, Zaman Analizi, Anlatı Tarzları - 6. Zaman/Mekân ve Kurmaca Mekânı - 7. Karakterler ve Karakterleştirme - 8. Söylemler: Sözü, Düşüncenin ve Bilincin Temsilcileri.

Bahar Dervişcemaloğlu, Çevirmenin Önsözü'nde Manfred Jahn'ın anlatı teorisiyle ilgili karmaşık konuları bile son derece açık ve anlaşılır bir dille izah ettiğini, bu çalışmanın anlatı bilime ve anlatı teorisine ilgi duyan bütün öğrencilerin ve araştırmacılar için faydalı bir giriş kitabı niteliği taşıdığını ifade eder. Eseri okudukça, sayfalar arasında ilerledikçe haklı bir tespit olduğu anlaşılır.

Anlatı Teorisi El Kitabı, anlatıbilimle ve analiziyle alakalı temel bilgileri içerir. Eserdeki örnekler H. D. Salinger'in *Catcher in the Rye*, J. Gould Cozzens'in *A Cure of Flesh*, Margaret Drabble'nin *The Millstone*, George Eliot'ın *Adam Bede* vb. gibi İngiliz edebiyatından alınır.

Giriş bölümünde; anlatı sesi, iç odaklanma, Genette'in anlatı tipleri ve anlatı durumları gibi anlatı bilimin temel kavramları ele alınır. Anlatı nedir sorusuna "Her anlatı bir öykü sunar, öykü; içinde karakterlerin yer aldığı bir olaylar dizisidir, bundan dolayı, anlatı, karakterlerin hem sebep olduğu hem de başından geçen olaylar dizisini sunan bir bildirişim biçimidir" der Jahn. Metin dediğimiz şeyin, bir anlatı sesini yansıttığı için

¹ Manfred Jahn (2005). *Anlatıbilim: Anlatı Teorisi El Kitabı*. Çev. Bahar Dervişcemaloğlu. Ankara (2012): Dergâh Yayınları.

** Kastamonu Üniversitesi Türk Dili Okutmanı, kamilparin@hotmail.com

bunu “anlatısal bir söylem” olarak da değerlendirebileceğimizi ifade eder. Bir romandaki anlatı sesini bulmak için “kim konuşuyor?” sorusunu sorarız. Bir anlatıcıyla ilgili ne kadar fazla bilgiye sahip olursak, onun sesinin niteliği ve ayırt edici özelliğiyle ilgili fikirlerimiz o kadar somut olacağı düşüncesindedir. O, bildirişimsel ilişkinin üç şekilde gerçekleşeceğini söyler:

1. *Kurgusal olmayan bildirişim düzeyinde yazar ve okur arasında.*
2. *Kurgusal aracılık ve söylem düzeyinde anlatıcı ve dinleyici ya da gönderilenler arasında.*
3. *Eylem düzeyinde karakterler arasında. (Jahn: 2005, 16)*

Manfred Jahn bir anlatı sesinin işitilebilirliğini en iyi şekilde anlamak için derecelendirme yoluna başvurmak gerektiği düşüncesindedir. Anlatı sesini nitelemek için çoğunlukla birbirinin mukabili olan açıklık ve kapalılık terimini kullanır. Anlatıcıların daha çok ya da daha az açık olabileceği fikrindedir.

Bir öykü anlatan herhangi biri, birinci şahıs anlatısı mı yoksa üçüncü şahıs anlatısı mı kullanacak bu ikisinden birine karar vermesi gerekir. Jahn, bu terimlerin uygun olup olmadığı konusunda tartışmalar olduğunu, Genette’in birinci şahıs anlatısı yerine homodiegetik (yani içöyküsel anlatıcı), üçüncü şahıs anlatısı yerine de heterodiegetik (yani dışöyküsel anlatıcı) terimlerini kullandığını söyler ve biz anlarız ki o da Genette’in terimlerini benimser. Onun heterodiegetik anlatıcıyla ilgili şu saptaması dikkat çekicidir:

“Heterodiegetik bir anlatıcı, öykü dünyasında hiçbir zaman karakter olarak yer almayan birisidir. Heterodiegetik bir anlatıcının öykü dünyasının dışında bir pozisyona sahip olduğu gerçeği, gerçek hayatta asla kabul edemeyeceğimiz bir şeyi kabul etmemizi kolaylaştırır. O da şudur: bizim sınırsız bilgi ve otoriteye sahip olma zorunluluğu. Bu tip anlatıcı, tipik bir biçimde sanki dünyadaki en doğal şeymiş gibi, her şeyi bilmenin sorumluluğunu üzerlerinde taşırlar.” (23)

Anlatı Teorisi El Kitabı’nın yazarı, iç odaklanma, iç odaklayıcı ve odaklayıcı terimlerini şu şekilde açıklar: İç odaklanma: Bir şeyleri öykünün içinde yer alan bir karakterin bakış açısından sunma tekniğine denir. İç odaklayıcı: Eylemin, gözlerinden sunulduğu karaktere denir. Odaklayıcı: Dikkatini ve algısını bir şeyin üzerinde odaklayan kişidir. Bir önerisi vardır onun: “Bir metindeki anlatı sesini belirlemek için “Kim konuşuyor?” sorusunu sormamız gibi, bir iç odaklayıcının muhtemel varlığını tespit edebilmek için de “Kim görüyor?” sorusunu bir formül olarak kullanabiliriz” der. Öyküdeki olayları, üçüncü şahıs bir iç odaklayıcının gözünden ya da bakış açısından sunan bir anlatıya figural anlatı; bu anlatının anlatıcısı da, algılarını ve düşüncelerini sunan kapalı bir heterodiegetik anlatıcı olduğunu söyler.

İkinci bölümde anlatıbilimin ana hatları ele alınır. Jahn, anlatıbilimin köklerinin tıpkı bütün Batı kaynaklı kurmaca teorilerinde olduğu gibi, Platon ve Aristo’nun “mimesis” (taklit) ve “diegesis” (anlatma) ayrımına dayandığı kanaatindedir. Anlatıbilim, bir disiplin olarak Fransız “*Communications*” dergisinin “Anlatının Yapısal Analizi” başlıklı özel bir sayı çıkardığı 1966 yılında şekillenmeye başladığını, “anlatıbilim” teriminin ise,

derginin bu özel sayısına katkıda bulunanlardan biri olan Tzvetan Todorov tarafından üç yıl sonra türetildiğini ifade eder. Anlatıbilim, anlatı yapılarının teorisidir derken, anlatıbilimciyi bir yapıyı incelemek ya da “yapısal bir betimleme” ortaya koymak için, anlatı olgusunun bileşenlerini parçalarına ayırır ve daha sonra işlevleri ve ilişkileri belirlemeye çalışan kişi olarak saptar. Neredeyse bütün anlatı teorilerinin, ne anlatıldığıyla (öykü), nasıl anlatıldığı (söylem) arasında bir ayırım yaptığının altını çizer. Anlatıyı ve öyküyü şöyle tanımlar:

“Anlatı: bir öykü anlatan ya da sunan her şeyi kapsar. İster metin vasıtasıyla, ister resim icra etme ya da bütün bunların birleşimiyle olsun, hepsi anlatıdır. Dolayısıyla romanlar, oyunlar, filmler, karikatürler vb., bunların hepsi anlatıdır.

Öykü: içinde karakterlerin yer aldığı bir olaylar dizisidir. Olaylar dizisi hem doğal hem de doğal olmayan (sel, araba kazası) olayları içerir. Karakterler bir öyküde; eyleyen (bir olaya sebep olan) mağdur/kurban (etkilenen) ya da yararlanan (bir olaydan etkilenen) olarak yer alabilirler.” (44)

Anlatı Teorisi El Kitabı’nda karmaşık bir gösterge olan anlatsal bir metin için gösteren, “söylem” yani sunuş kipi; gösterilen ise “öykü” yani eylem dizisi olduğu belirtilir. Dolayısıyla da anlatıbilimsel bir inceleme çoğunlukla söylem anlatıbilimi ve öykü anlatıbilimi gibi iki temel yöneliminden birinin takip edildi ifade edilir ve söylem anlatıbilim ve öykü anlatıbilim terimleri de şöyle açıklanır:

“Söylem anlatıbilimi: Anlatsal bir metnin biçimini ya da gerçekleşmesini belirleyen üslûpla ilgili tercihleri analiz eder. Ayrıca anlatsal bir eylemin toplumsal ve kültürel çerçevesi kapsamında metni ya da performansı bağlamsallaştıran pragmatik (edimbilimsel) özelliklerle de ilgilenir.” (44)

“Öykü anlatıbilimi: Söylem anlatıbilimin aksine, bir olay akışını, temalar, yönlendirici unsurlar ve olaylar dizisi yörüngesinde düzenleyen “ olay örgüsü halin getiren” eylem birimleri üzerine odaklanır.” (45)

Jahn, anlatıbilimin edebi ya da edebi olmayan, kurgusal ya da kurgusal olmayan, sözlü ya da sözlü olmayan bütün anlatı türleriyle ilgilendiği; en kapsayıcı ayırımın ise, kurgusal ve kurgusal olmayan anlatılar arasında olduğu görüşündedir. Kurgusal bir anlatıyı ise hayali bir dünyada gerçekleşmiş bir öykünün hayali bir anlatıcı tarafından sunulması olarak tanımlar. Her ne kadar kurgusal bir anlatı, özgür bir şekilde gerçek insanlara, mekânlara ve olaylara gönderme yapabilirse de, gerçek hayatta olanlarla ilgili bir kanıt olarak kullanılmayacağını da sözlerine ekler. Karakter ve figür terimleri çoğunlukla ayırım gözetmeksizin kullanılsa da, çağdaş teori söylemi, daha keskin ayırt edici ve tam ayırımlar yapmaya çaba gösterdiğini söyleyerek bu terimleri tanımlar:

“Kişi, kurgusal olmayan bildirişim düzeyinde yer alan, gerçek hayattaki bir kişiyi ifade eder. Dolayısıyla yazarlar ve okurlar birer kişidir. Karakter, gerçek hayatta var olan bir kişi değildir; yazarlar tarafından yaratılmış, sadece kurgusal bir metin içinde var olabilen kâğıttan bir varlıktır. Figür

terimi çoğunlukla karakterin bir çeşidi gibi kullanılır. Bununla birlikte bazı kuramcılar bu terimi, anlatıcıya gönderme yapmak için kullanırlar.” (53)

Eserde, anlatmanın birçok farklı düzeyde gerçekleşebileceğini, hikâye içinde hikâye ve onun içinde hikâye yani içe içe hikâyeler olabileceğini ifade edilir. Öyküdeki bir karakter, kendi öyküsünü anlatabilir, yani anlatı içinde anlatı ya da hikâye içinde hikâye yaratabilir. Böylece esas anlatı “çerçeve” ya da “matris” anlatı haline dönüşür ve karakter tarafından anlatılan öykü de “iliştirilmiş anlatı” ya da “alt anlatı” ya dönüşeceği söylenir.

Üçüncü bölümde anlatma (ses), odaklanma (kip) ve anlatı durumları üzerinde durulur. Bu bölümde Genette’in ve Franz K. Stanzel’in teorileri bir araya getirilir.

Anlatıbilimde, anlatma ile ilgili temel soru şudur: “Kim konuşuyor?/Bunu kim anlatıyor?” Bu anlatıcıdır der Jahn. Anlatıcıyı, anlatı söylemini gerçekleştiren kişi, yani bir anlamda anlatı söyleminin “ses”i; gönderilenle (dinleyenle) bildirişimsel temas kuran, açıklama ve yorumlamaları düzenleyen, ne anlatılacağına ve nasıl anlatılacağına, neyin dışarıda bırakılacağına karar veren aktör olarak karşılır. Günümüzde anlatıcının erkek mi kadın mı olduğu karar verilemezse birçok araştırmacı, Lanser kuralı diye bilinen kuralı takip eder. Cinsiyeti belirsiz anlatıcı problemi genelde sadece yetkili yazar anlatıcılarda (heterodiegetik anlatıcılarda) karşımıza çıkar.

“Lanser Kuralı: Anlatıcının cinsiyetiyle ilgili metin içi ipuçlarının yokluğu durumunda, yazarın cinsiyetine uygun zamiri kullanma; yani yazar erkekse anlatıcının da erkek olduğunu, yazar kadınsa anlatıcının da kadın olduğunu kabul etmedir.” (63)

Anlatı Teorisi El Kitabı’nın yazarı, metinde anlatıcının varlığı “açık anlatıcı” veya “kapalı anlatıcı” şeklinde karşımıza çıkarılabileceği görüşündedir. Açık anlatıcıyı, kendine birinci şahıs (ben, biz vb.) kullanarak gönderme yapan, dolaylı ya da dolaysız olarak dinleyiciye hitap eden, gerekli olan her durumda okurun işine yarayacak açıklamalar sunan, özellikle sözbilimsel figürler, benzetmeler, değerlendirmeler, hükümler, duygusal ya da öznel ifadeler açısından, felsefi ve üst anlatısal yorumlarda bulunmak için öyküye müdahale eden ve ayırt edici sesi olan bir anlatıcı olarak değerlendirir. Kapalı anlatıcıyı da açık anlatıcının yukarıda sıralanan hiçbir özelliğine sahip olamadığını, ne kendine gönderme yapacağını ne de herhangi bir dinleyiciye hitap edeceğini belirtir. O bunları söylerken açıklık ve kapalılık terimlerinin göreceli terimler olduğunu, yani anlatıcıların daha az ya da daha çok kapalı, daha az ya da daha çok açık olabileceklerini de söylemeyi ihmal etmez. Sesle ilgili nitelikleri ele alırken; söz konusu kişinin diyalektini (yani bölgesel özellikler, mesela telaffuz gibi), sosyolektini (yani bir topluluğun dille ilgili özelliklerini), idyolektini (kişiye özgü üslubu) ve genderlektini (kadınların ve erkeklerin cinsiyetlerine göre tercih ettikleri üslubu) dikkate almak gerektiğini sözlerine ekler.

“Kim görüyor?” sorusu odaklanma ile ilgili olan sorudur. Manfred Jahn, odaklanmanın işlevsel açıdan, anlatıyla ilgili bilgileri seçme ve sınırlama, olayları ve olayların gidişatını birinin bakış açısından gösterme, odaklanan kişiyi ön plana çıkarma ve odaklayıcıya empatik ve ironik bir görüş kazandırma aracı vazifesine sahip olduğunu ifade eder. Temel olarak dört çeşit odaklanma biçiminden söz eder:

“Sabit odaklanma: Anlatısal olgu ve olayların, tek bir odaklayıcının sabit bakış açısından sunulmasıdır. **Değişen odaklanma:** Öykünün farklı bölümlerinin çeşitli odaklayıcıların gözünden sunulmasıdır. **Çoklu odaklanma:** bir olayı her seferinde başka bir odaklayıcının gözünden tekrar tekrar sunma tekniğidir. Genellikle bu teknik vasıtasıyla yansıtılan şey, farklı insanların aynı olayı farklı biçimde algılama ya da yorumlama eğiliminde olduklarıdır. **Ortak odaklanma:** Çok sayıda anlatıcı (Biz anlatısı) ya da bir grup karakter (ortak yansıtıcılar) vasıtasıyla odaklanma.” (70)

Dördüncü bölümde eylem, öykü ve olay örgüsü üzerinde durulur. Öyküyü, bir olaylar ve eylemler dizisi olarak değerlendirir Jahn. Öykünün gramerini çıkarmak için Chomsky'nin üretici gramer gibi çeşitli girişimler yapıldığını, bu gramerlerden bazıları, özellikle de folklor araştırmaları, deneysel analiz, bilişsel araştırmalar ve yapay zekâ bağlamında hala kullanılmakta ya da dikkate alınmakta olduğu görüşünü paylaşır. Öykü ve olay örgüsü terimlerini ilk kez Forster tarafından kullanıldığını söyler. Öykü ve olay örgüsünü de şöyle tanımlar:

“Öykü: olayların kronolojik dizilişidir. Öykü analizi, eylem dizisinin kronolojik skalasını ve tutarlılığını inceler. Temel soru “sonra ne oluyor?” sorusudur. Unutmayın bir anlatının söylemi, öyküyü tamamen kronolojik bir şekilde sunmak zorunda değildir. Bir anlatı M eylem birimiyle başlayabilir, G'ye dönüş yapabilir, P'ye yani ileriye atlayabilir.

Olay örgüsü: bir öykünün mantıksal ve nedensel yapısıdır. Olay örgüsünün yapısıyla ilgili temel soru “Bu neden oluyor?” sorusudur.” (92)

Beşinci bölümde fiil zamanı, zaman ve anlatı kipleri üzerinde durulur. Jahn, esas olarak anlatıya has iki fiil zamanının varlığını kabul eder: anlatının geçmişi ve anlatının şimdi. Zaman analizi de temel olarak “Ne zaman? Ne kadar? Hangi sıklıkta?” sorularıyla ilgilendiğini söyler. Ne zaman sorusunun cevabını düzen, ne kadar sorusunun cevabını süre, hangi sıklıkta sorusunun cevabını da sıklık terimleri ile karşılığın görüşündedir. Düzen öykünün kronolojisinin nasıl işlendiğine gönderme yapar; süre, öykü zamanıyla söylem zamanının oranlamasını kapsar; sıklık ise tekil ya da tekrarlanan eylem birimlerini sunmanın muhtemel yollarını ifade eder. Düzen, süre ve sıklıkla ilgili alıntılara yer vermeden önce Genette'in *Anlatının Söylemi* adlı eserinde anakroni, analepsis, prolepsis terimleri üzerinde fazlaca durduğunu, etkilerini de *Anlatı Teorisi El Kitabı*nda gördüğümüzü belirtelim.

“Düzen: Buradaki temel soru öykünün olayların normal dizilişini yansıtmıyorsa, kronolojik bir düzen var demektir. Eğer yansıtmıyorsa bir anakroni biçimiyle karşı karşıyayız demektir. **Anakroni:** öyküdeki mutlak kronolojiden sapmadır. Anakroninin başlıca iki tipi vardır: geriye dönüş ve ileriye atlama. **Akroni:** zamansal açıdan düzensiz olaylar dizisidir. (98-99)

Süre: Burada öncelikle öykü zamanı ile söylem zamanı arasında temel bir ayırım yapmak gerekiyor. Anlatısal bir metnin hızını ya da temposunu belirlemek için, öykü zamanıyla söylem zamanını karşılaştırmak gerekir. Bunun sonucunda aşağıdaki temel ilişki tipleri ortaya çıkar: **Eşzamanlı/eşsürelî/eşit sunumda**, öykü zamanı ve söylem zamanı neredeyse birbirine eşittir ya da ritmik olarak birbirine eşlenmiştir. **Hızlandırma/ivme kazanma durumunda**, söz konusu bölümün söylem zamanı öykü zamanından oldukça kısadır. **Yavaşlatma durumunda** söz konusu bölümün söylem zamanı öykü zamanından oldukça uzundur. Yavaşlatma nadiren karşılaşılan bir durumdur. **Eksilteli/atma/çıkarma**, öykü zamanına ait bir kısmın metinde temsil edilmemesi, atlanmasıdır. **Duraklama:** Duraklama esnasında, söylem zamanı betimleme ya da yorumlamayla geçer. (99-102)

Sıklık: Sıklık analizi, anlatıcının özetleyici ya da tekrarlayıcı anlatma stratejilerini araştırır. Sıklıkla ilgili üç temel kip vardır: **Tekil Anlatma:** Bir kere olan şeyin bir kere anlatılmasıdır. **Tekrarlanan Anlatma:** bir kere olanı, birkaç kere anlatmadır. **Tekrarlayan Anlatma:** Birçok kere olanı bir kere anlatmaktır. (102)

Eser, anlatı tarzları/kipleri temelde sıklık ve süre arasındaki ilişkilerin sonucunda ortaya çıkacağını belirtir. İki anlatı tarzı/kipli vardır: Olayların sunum süresinin olay süresine denk olduğu bir gösterme tarzı yani sahne sunumu ve anlatıcının, bir olay dizisini, tematik olarak bir noktada odaklanmış, derli toplu bir açıklama şeklinde yoğunlaştırarak verdiği bir anlatma tarzı yani özetler.

Altıncı bölümde zaman/mekân üzerinde durulur. Manfred Jahn, zamanın; fiil zamanı ve kronoloji hakkında bugüne kadar yapılmış ayrıntılı incelemelerle karşılaştırıldığında, edebiyattaki mekânla ilgili o ölçüde ayrıntılı bir betimleme/tanımlama yapılmadığı kanaatinde. Chatman, mekânı öykü ve söylem mekânı olarak ikiye ayırdığını söyler:

“Öykü mekânı: öykünün eylem içeren bölümlerinin geçtiği mekân ya da dekadur.

“Söylem mekânı: anlatıcının hâlihazırdaki mekânıdır; daha kapsamlı düşünürsek, anlatı durumunun konumlandığı bütün ortamlardır. Mesela hastaneler ve psikiyatrik koğuşlar, popüler ve modern söylem mekânlarıdır.” (107)

Yedinci bölüm, karakterler ve karakterleştirme üzerine kurulur. Jahn, karakterleştirme analizi kurmaca karakterlerin kişilik özelliklerini yaratma yollarını ve araçlarını araştırdığı ve buradaki en temel analitik sorunun kimin (özne), kimi (nesne), ne olarak/ne şekilde karakterize ettiği ile ilgili olduğunu söyler.

Son bölüm ise söylemler üzerindedir. Jahn’a göre karakterlerin zihinsel süreçlerini, düşüncelerini ve algılamalarını, anılarını, hayallerini ve duygularını sunmak, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı romancıları için birincil mesele olmuştur. O, bütün anlatmaya dayalı ifadeleri içeren, söz olaylarını değil de hareket olaylarının öyküsünü anlatan; aynı

zamanda – eğer varsa- anlatıcının değerlendirci ya da yorumlayıcı ifadelerinden oluşan söyleme anlatıcının söylemi; söz olaylarının sözcüklerin anlatısından oluşan eyleme ise karakterlerin söylemi adını verir. Söylemin hangi biçimlerde temsil edileceği konusuna gelince bunları temel olarak üç biçime ayırır: “dolaysız, serbest dolaylı ve dolaylı” biçim olarak. Bunlarında da alt biçimlerini eserinde verir.

Son olarak biz bu eserde Genette tarafından *Anlatının Söylemi*'nde ele alınan anlatıbilim ve terimleri, bu eserde daha güzel ve yerli yerinde kategorize edilmiş, başlıkları tam anlamıyla kategorize edilmiş bir görüntüsü ile karşılaşırız.

Çeviri konusuna gelince... Bu başarılı çeviriden bahsetmeden yazıyı sonlandırmak olmazdı. Çeviride terimlere Türkçe karşılıklar kullanılmış, yanına da İngilizcesi parantez içinde verilmiş, eserin sonuna da terimlerin İngilizce-Türkçe, Türkçe İngilizce karşılıkları alfabetik olarak sıralanmıştır. Okuyucunun, araştırmacının işini kolaylaştıran bu yöntem, diğer çeviri eserlerde de faydalı olacağı kanısı uyanmıştır.

Kaynak

Manfred Jahn (2005). Anlatıbilimin: Anlatı Teorisi El Kitabı. Çev. Bahar Dervişcemaloğlu. Ankara (2012): Dergâh Yayınları.